

Kapitola XXIV.

Zhodnocení významu práva na spravedlivý trestní proces

Výklad věnovaný problematice práva na spravedlivý trestní proces bych rád zakončil stručným shrnutím doplněným o zhodnocení významu institutu práva na spravedlivý trestní proces a některá zobecňující doporučení *de lege ferenda*.

V soudobé kontinentálně-evropské právní praxi představuje hlavní pramen práva na spravedlivý trestní proces ustanovení čl. 6 Úmluvy, příznačně označené rubrikou „Právo na spravedlivý proces“. Zmíněné ustanovení Úmluvy prohlašuje právo na spravedlivý proces za jedno ze základních lidských práv, přičemž pro oblast trestního řízení jej výslovně přiznává obviněnému (obdobně jako i např. čl. 14 Paktu). V život pak toto ustanovení čl. 6 Úmluvy zakotvující právo na spravedlivý trestní proces uvádí zejména rozhodovací praxe Evropského soudu pro lidská práva. Právě z rozhodovací praxe orgánů, do jejichž hlavní náplně činnosti náleží interpretace a aplikace čl. 6 Úmluvy, ovšem nejnázorněji vyplývá, že zmíněné ustanovení zakotvuje toliko hlavní minimální standardy, jejichž dodržení v konkrétním trestním řízení konaném podle právního řádu příslušného členského státu Úmluvy představuje pouze jednu z *conditiones sine qua non* zachování tohoto práva.⁵⁷⁸

Proto se domnívám, že ani případná absence rozporu určitého faktického postupu orgánů činných v trestním řízení s požadavky vyplývajícími z čl. 6 Úmluvy ještě sama o sobě nemusí být postačující pro závěr, že posuzované trestní řízení v konkrétním případě splňuje veškeré požadavky spravedlivého trestního procesu (míněno z perspektivy právního řádu toho kterého státu). Požadavky spravedlivého trestního procesu (a tím i požadavky na konkrétní obsahovou náplň práva na spravedlivý trestní proces) budou totiž podle mne vždy tvořeny celým komplexem právních norem, obecných právních principů a právních idejí, z nichž toliko část bude vyjádřena normativním textem ustanovení čl. 6 Úmluvy a zobecněnými závěry rozhodovací činnosti Evropského soudu pro lidská práva a Evropské komise pro lidská práva.

Z uvedeného důvodu považuji ustanovení čl. 6 Úmluvy za hlavní, nikoli však výlučný pramen práva na spravedlivý trestní proces. Nejde jen o to, že výčet základních lidských práv a svobod, který mimo jiné zahrnuje i právo obviněného na spravedlivý trestní proces, bývá již tradičně považován za výčet neuzavřený, který podléhá určitému vývoji (zejména směrem ke své expanzi). Za mnohem důležitější považuji fakt, že maximou každého trestního procesu bývá již tradičně praktické naplnění idey spravedlnosti (spravedlnostních představ společnosti), přičemž konkrétní podoba trestního procesu, která je vždy hlavním předpokladem dosažení tohoto cíle, bývá z povahy věci primárně determinována vnitrostátním právním řádem příslušného státu. Vytvoření podmínek pro dosažení maximy spravedlivého trestního procesu by proto dle mého názoru mělo být primárně považováno za úkol vnitrostátního práva. V souladu s trendem, podle něhož výkon práva státu trestat pachatele trestných činů se postupně stává stále více předmětem mezinárodní kontroly, pochopitelně svou úlohu v naznačeném směru plní i mezinárodněprávní úprava. Ta je však v porovnání s rolí vnitrostátní právní úpravy převážně toliko subsidiární, neboť zásadně vymezuje pouze ony nejdůležitější elementární principy a požadavky, bez kterých by s ohledem

⁵⁷⁸ Podrobněji ke vztahu Úmluvy a vnitrostátního práva jejích členských států srov. zejména Repík, B. *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*. Praha: Orac, 2002, str. 9 a násl.

na dosažený stupeň civilizačního vývoje mezinárodního společenství nebylo možné o spravedlivém trestním procesu vůbec hovořit (srov. např. v civilizovaných státech všeobecně akceptovaný zákaz mučení jako nástroje pro vynucení doznání obviněné osoby). Za praktický odraz právě vyslovené teze možno označit skutečnost, že ani mezinárodní dokumenty zakotvující ony minimální standardy samy nebrání tomu, aby vnitrostátní právní řády členských států vázaných těmito mezinárodními dokumenty zajistily vyšší standard právní ochrany jednotlivce jdoucí nad rámec těchto minimálních standardů (srov. např. čl. 53 Úmluvy).

Popsané nastavení poměru mezinárodní a vnitrostátní právní úpravy rozhodně není náhodné. Takovéto nastavení totiž nejlépe vystihuje fakt, že zpravidla každá vnitrostátní právní úprava trestního procesu vychází ze specifických právně-politických a historicko-kulturních podmínek vývoje dotyčného státu, což se následně vždy více či méně odráží nejen v celkové koncepci, ale též v samotné konstrukci trestního řízení uplatňovaného v takovém státě. Ačkoli tedy základní cíl každého trestního řízení je zpravidla v nejobecnější rovině vždy týž (totiž postih kriminality jako jednoho z nejzávažnějších sociálně-patologických jevů, jenž ve svých krajních důsledcích může ohrožovat až samotnou existenci dané společnosti), formy, jak tohoto cíle dosáhnout, se mohou v jednotlivých státech různit, a to mnohdy i poměrně zásadním způsobem. Právě celkové ideové zakotvení státu včetně jeho postoje k jednotlivci a k ochraně jednotlivcových práv v kontextu s již zmiňovanými právně-politickými a historicko-kulturními faktory může v praxi ovlivnit např. vymezení okruhu účastníků trestního řízení, obsahovou náplň jejich procesního postavení (tzn. rozsah jejich procesních práv a povinností), a v neposlední řadě též vymezení vzájemného postavení těchto účastníků vůči sobě, jakož i vůči orgánu, který trestní řízení vede.

Institut práva na spravedlivý trestní proces v praxi bezesporu představuje významný prostředek právní ochrany jednotlivce, což ovšem samo o sobě nikterak nevylučuje riziko, že v určitých extrémních případech by se jednostranné uplatňování tohoto institutu mohlo vyznačovat až prvky diskriminace jiných právních subjektů. Z uvedeného důvodu je dle mého názoru nezbytné obsahovou náplň postulátu spravedlivého trestního procesu, resp. od něj odvozovaného institutu práva na spravedlivý trestní proces sladit s konkrétní koncepcí trestního procesu. Ovšem právě snaha co nejvíce sladit institut práva na spravedlivý trestní proces s konkrétní koncepcí trestního procesu může v praxi vyvolat řadu otázek, přičemž nemusí jít pouze o otázky týkající se vymezení procesních práv obviněného a možností jeho obhajoby. Např. je-li podle vnitrostátní právní úpravy (resp. podle posuzované koncepce trestního procesu) za procesní stranu trestního řízení prohlášen též poškozený, vnučuje se otázka, zda je legitimní, aby takovému poškozenému bylo – navzdory tomuto jeho procesnímu postavení – odepřeno právo na spravedlivý trestní proces (tzn. právo na to, aby trestní řízení, jehož se rovněž tento poškozený jako procesní strana účastní, splňoval elementární požadavky spravedlivého trestního procesu). Osobně se přikláním k názoru, že je-li poškozený samostatnou procesní stranou oprávněnou v rámci své účasti na trestním řízení prosazovat své legitimní zájmy na průběhu a výsledku tohoto řízení, neměl by být vylučován z možnosti účinně se domáhat toho, aby řízení, jehož se jako procesní strana účastní, splňovalo požadavky spravedlivého trestního procesu.

Tím pochopitelně nemá být řečeno, že účast poškozeného na trestním řízení *a priori* vímám jako obligatorní podmínku spravedlivého charakteru trestního procesu, neboť spravedlivým trestním procesem podle mne může být i trestní řízení probíhající toliko za účasti veřejného žalobce a obžalovaného. Na mysli mám něco jiného. Je-li totiž trestní proces vybudován na koncepci, která počítá s účastí poškozeného (jako samostatné procesní strany) na trestním řízení, pak tuto skutečnost podle mne

nelze pominout při vytyčování okruhu subjektů práva na spravedlivý trestní proces (tedy subjektů oprávněných právně relevantním způsobem se domáhat toho, aby určité trestní řízení splňovalo požadavky spravedlivého procesu), a dále při definování konkrétní obsahové náplně práva těchto subjektů na spravedlivý trestní proces.

Osobně se domnívám, že v legislativní praxi Parlamentu České republiky bývá právě tato otázka nedostatečně zohledňována, takže zákonodární činnost tohoto legislativního orgánu se nejčastěji zaměřuje pouze na tvorbu svou podstatou převážně dílčích procesních institutů (srov. z poslední doby např. návrh institutu dohody o vině a trestu mezi obviněným a státním zástupcem),⁵⁷⁹ aniž by byla větší pozornost věnována dopadům, které by vytvoření těchto nových institutů (resp. změna či zrušení dosavadních institutů) cestou novelizace stávajících právních předpisů mohlo mít na celkovou vyváženost vzájemného procesního postavení jednotlivých procesních stran (účastníků trestního řízení), a tím i na zachování esenciálních procesních principů, na nichž je institut trestního řízení vybudován (zejména na zachování principu procesní rovnosti).

Podle mého názoru by v legislativní praxi měla být primárně pozornost věnována jasnému vymezení koncepce trestního procesu, od které by se mělo odvíjet vymezení okruhu účastníků trestního řízení a – v souladu s elementárními procesními principy – též vymezení jejich vzájemného procesního postavení. Teprve na tomto základě je pak podle mne možné smysluplně budovat vlastní strukturu trestního procesu a od ní odvozované dílčí trestněprocesní instituty (jen namátkově např. institut zastavení trestního stíhání, podmíněného zastavení trestního stíhání, narovnání, odložení věci, institut odvolacího a stížnostního práva poškozeného, již zmiňovaný institut dohody o vině a trestu, institut tzv. soukromé žaloby apod.).⁵⁸⁰

Legislativní orgány České republiky však tuto oblast problémů v minulosti zjevně podceňovaly, čehož důkazem může být např. dosud pozitivněprávní úpravou nedostatečně vyřešená otázka, kteří z účastníků trestního řízení, na základě jakého zákonného či ústavněprávního ustanovení, za jakých podmínek a v jakém rozsahu mají mít přiznáno subjektivní právo na spravedlivý trestní proces. Přitom se přímo z povahy věci naznačuje, že nejde o problém, jehož řešení by bylo možné přenechat interpretační a aplikační praxi orgánů moci soudní. Přestože se orgány moci soudní v rámci výkonu své působnosti tímto okruhem problémů v minulosti při svém rozhodování částečně zabývaly (srov. např. výslovné prohlášení poškozeného za další subjekt práva na spravedlivý trestní proces), zůstalo stále mnoho otázek nezodpovězených (např. otázka právního postavení zbylých účastníků trestního řízení). Řada soudních rozhodnutí (včetně rozhodnutí Ústavního soudu ČR), které se dané problematiky v minulosti alespoň částečně dotkly, působí spíše dojmem jednorázových pokusů o vyřešení dílčích aspektů této problematiky ad hoc, nežli pokusů o hlubší systémově analytický přístup k danému problému v celé jeho šíři.

Právě z důvodu nedostatečné pozitivněprávní ujasněnosti okruhu subjektů práva na spravedlivý trestní proces v podmínkách českého vnitrostátního práva bylo za výchozí bod výkladu věnovaného problematice jednotlivých garancí spravedlivého

⁵⁷⁹ K možné kolizi institutu dohody o vině a trestu s některými hodnotami, k jejichž ochraně by mělo trestní řízení sloužit, srov. též např. Musil, J. *Dohody o vině a trestu jako forma konsenzuálního trestního řízení*, Kriminální právo č. 1/2008, str. 3 až 25.

⁵⁸⁰ Pozn.: na tomto místě se již nebudu opětovně zabývat úvahami a doporučeními *de lege ferenda*, které se týkaly jednotlivých dílčích trestněprocesních institutů (např. problematiky institutu procesní strany a institutu účastníka řízení, problematiky kontradiktornosti výsledku svědka, problematiky institutu předprocesního soudce), a které byly blíže rozvedeny v předchozích partiích tohoto textu v souvislosti s výkladem věnovaným problematice vymezení okruhu subjektů práva na spravedlivý trestní proces a problematice vymezení hlavních garancí spravedlivého trestního procesu.

trestního procesu v tomto textu zvoleno procesní postavení obviněného, resp. obecněji procesní postavení osoby, proti které se trestní řízení vede (ačkoli – podle rozhodovací praxe Ústavního soudu ČR i řady obecných soudů – lze postavení subjektu práva na spravedlivý trestní proces v praxi přiznat též např. poškozenému). Toto základní zaměření celé práce se pochopitelně promítlo i do zde prezentovaného výčtu jednotlivých garancí spravedlivého trestního procesu. Základními kritérii při tvorbě tohoto výčtu byla hlediska spravedlivého trestního procesu zakotvená v ustanovení čl. 6 Úmluvy, což ovšem nikterak neznámá, že by tento výčet musel být nutně výčtem taxativním nebo výčtem jediným možným.

Za některé z dalších (především materiálních) garancí spravedlivého trestního procesu v širším slova smyslu bychom totiž podle mého názoru mohli označit též některé hmotněprávní principy, jako např. princip *nullum crimen sine lege* (včetně principu *zákazu retroaktivity in malam partem* a principu *zákazu analogie in malam partem*), neboť mám za to, že trestní řízení vedené proti obviněnému pro skutek, který zjevně nenaplnuje zákonem stanovené znaky trestného činu, nelze označit za trestní řízení konané v souladu se zákonem,⁵⁸¹ a v důsledku toho ani za řízení spravedlivé.

Význam principu *nullum crimen sine lege* jako jedné z další potenciálních záruk práva na spravedlivý trestní proces se přitom v praxi nemusí omezovat pouze na oblast výsledné (decizní) spravedlnosti (ačkoli ta pro něj bude zřejmě nejtýpější), neboť tento princip v souvislosti s determinací trestněprávní kvalifikace stíhaného skutku vykazuje rovněž řadu významných procesních konsekvencí. Právě trestněprávní (třebaže většinou pouze předběžná) kvalifikace skutku tvořícího předmět trestního řízení např. bude vždy předurčovat příslušný procesní režim, v jakém bude trestní řízení probíhat, což se zpravidla bezprostředně dotkne všech účastníků tohoto řízení (srov. např. význam právní kvalifikace stíhaného skutku pro založení nutné obhajoby,⁵⁸² pro stanovení věcné příslušnosti orgánů činných v trestním řízení,⁵⁸³ pro určení délky některých procesních lhůt,⁵⁸⁴ pro způsob dokazování,⁵⁸⁵ pro možnost aplikace různých forem rozhodnutí⁵⁸⁶ apod.).⁵⁸⁷ Kromě toho plní trestněprávní kvalifikace skutku tvořícího předmět trestního řízení vůči jednotlivým procesním stranám (účastníkům řízení) a decidujícím orgánům také významnou informační funkci, a to zejména pokud jde o určení základního směru – a tím i nezbytného rozsahu – dokazování,⁵⁸⁸ což může mít svůj praktický význam např. při posuzování míry objasnění věci z hlediska rozsahu potřebného v tom kterém stadiu řízení,⁵⁸⁹ jakož i při volbě procesní taktiky a plánování budoucího procesního postupu jednotlivými procesními stranami. Konečně v neposlední řadě zákonné vymezení normativních znaků trestného činu také vytyčuje závazné limity

⁵⁸¹ Srov. např. § 158 odst. 3 tr. ř. a § 160 odst. 1 tr. ř.

⁵⁸² Srov. § 36 odst. 3 tr. ř., § 36a odst. 2 písm. b) tr. ř.

⁵⁸³ Srov. § 16 tr. ř., § 17 tr. ř., § 314a odst. 1 tr. ř., či § 15 odst. 1 písm. d) vyhlášky č. 23/1994 Sb., o jednacím řádu státního zastupitelství, zřízení poboček některých státních zastupitelství a podrobnostech o úkonech prováděných právními čekateli, ve znění pozdějších předpisů.

⁵⁸⁴ Srov. § 71 odst. 8 písm. a) až d) tr. ř., § 167 odst. 1 písm. a), b) tr. ř., § 170 tr. ř.

⁵⁸⁵ Srov. § 164 odst. 1 tr. ř., § 169 odst. 1, 2 tr. ř.

⁵⁸⁶ Srov. § 307 odst. 1 tr. ř., § 309 odst. 1 tr. ř., § 314e tr. ř. ve spojení s § 314a odst. 1 tr. ř.

⁵⁸⁷ V souvislosti s tímto tématem srov. též např. Repík, B. *Lidská práva a závažné formy kriminality*, *Trestněprávní revue* č. 10/2006, str. 285 až 293.

⁵⁸⁸ Srov. např. nález Ústavního soudu ČR ze dne 4. 11. 2004, sp. zn. IV. ÚS 182/04, podle něhož „Změna právní kvalifikace vždy přináší potenciální nutnost doplnit dokazování, a pokud soud stojí na stanovisku, že dalších důkazů není třeba, musí svůj závěr odůvodnit. Právní kvalifikace stíhaného skutku ovlivňuje směr dokazování a nezpochybnitelný význam má i pro zajištění plného uplatnění práva na obhajobu.“

⁵⁸⁹ Např. v rámci rozhodování soudu o vrácení věci státnímu zástupci k došetření podle § 188 odst. 1 písm. e) tr. ř.